

RIVOJLANISHNING DAVRLARI

Almardonova Mo'tabar Xolmo`minovna
Shahrisabz Davlat Pedagogika insitituti
Tabiiy fanlar kafedrası o`qituvchisi
almardonova1motabar@gmail.com

Avazova Marg'iyona
Shahrisabz Davlat Pedagogika instituti
Biologiya yo'nalishi 3-kurs talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20117938>

Annotatsiya: Ushbu tezisda inson rivojlanishining asosiy davrlari, ularning biologik, psixologik va ijtimoiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Rivojlanishning go'daklik, bolalik, o'smirlik, yoshlik va yetuklik bosqichlarida shaxsning jismoniy hamda ma'naviy shakllanish jarayonlari yoritilgan. Shuningdek, rivojlanishga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar haqida fikr yuritilib, ta'lim va tarbiyaning ahamiyati ochib berilgan. Tezisdan inson rivojlanish davrlarini ilmiy asosda o'rganishning pedagogik ahamiyati ham ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: rivojlanish, ontogenez, bolalik davri, o'smirlik, yoshlik, yetuklik, psixik rivojlanish, jismoniy rivojlanish, shaxs, ta'lim, tarbiya, biologik omillar, ijtimoiy omillar.

Kirish

Inson rivojlanishi tabiat va jamiyatdagi eng murakkab hamda muhim jarayonlardan biri hisoblanadi. Har bir inson tug'ilgan paytidan boshlab ma'lum rivojlanish bosqichlarini bosib o'tadi va bu jarayon uning jismoniy, psixik, aqliy hamda ijtimoiy shakllanishida muhim o'rin egallaydi. Rivojlanish davomida inson organizmida turli o'zgarishlar yuz beradi, shaxsning dunyoqarashi kengayadi, bilim va tajribasi ortadi. Shu sababli rivojlanishning davrlarini o'rganish pedagogika, psixologiya, biologiya hamda tibbiyot fanlari uchun dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi.

Rivojlanishning davrlari inson hayotining ma'lum bosqichlarga bo'linishini ifodalaydi. Har bir davr o'ziga xos fiziologik, psixologik va ijtimoiy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Inson hayoti go'daklik davridan boshlanib, bolalik, o'smirlik, yoshlik, yetuklik va qarilik bosqichlari orqali davom etadi. Ushbu davrlarda organizmning o'sishi, nerv tizimining rivojlanishi, tafakkur va ongning shakllanishi, xarakter hamda shaxsiy sifatlarning tarkib topishi kuzatiladi. Har bir yosh davri inson hayotida alohida ahamiyatga ega bo'lib, keyingi bosqichning shakllanishiga zamin yaratadi.

Inson rivojlanishi biologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri asosida amalga oshadi. Biologik omillar irsiyat, organizmning tabiiy imkoniyatlari va fiziologik xususiyatlari bilan bog'liq bo'lsa, ijtimoiy omillar inson yashayotgan muhit, ta'lim-tarbiya, oilaviy munosabatlar va jamiyat ta'sirini o'z ichiga oladi. Aynan shu omillarning uyg'unligi shaxsning to'laqonli rivojlanishiga xizmat qiladi. Agar inson qulay muhitda yashasa, sifatli ta'lim va tarbiya olsa, uning rivojlanish darajasi yuqori bo'ladi. Shu bilan birga, noto'g'ri muhit yoki e'tiborsizlik insonning psixik va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Bolalik davri inson hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda bolaning organizmi tez o'sadi, nutqi shakllanadi, tafakkuri rivojlanadi va atrof-muhitni anglash jarayoni boshlanadi. Bola oilada va jamiyatda o'z o'rnini topishga harakat qiladi. Ayniqsa, maktabgacha va maktab yoshidagi davr bolaning intellektual hamda axloqiy rivojlanishida

muhim ahamiyat kasb etadi. Shu davrda olingan bilim va tarbiya keyingi hayot bosqichlari uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

O'smirlik davri esa inson rivojlanishidagi eng murakkab va mas'uliyatli bosqichlardan biridir. Ushbu davrda organizmda keskin fiziologik o'zgarishlar yuz beradi, mustaqil fikrlash rivojlanadi va shaxs sifatida shakllanish jarayoni kuchayadi. O'smirlar o'z qiziqishlari, dunyoqarashi va hayotiy maqsadlarini aniqlashga intiladilar. Shu sababli bu davrda ota-onalar, pedagoglar va jamiyatning to'g'ri yondashuvi muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. To'g'ri tashkil etilgan ta'lim va tarbiya o'smirning sog'lom shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi.

Yoshlik davri insonning ijtimoiy faoliyati kuchayadigan, kasb tanlash va mustaqil hayotga qadam qo'yish davri hisoblanadi. Bu bosqichda insonning bilim olishga bo'lgan ehtiyoji ortadi, dunyoqarashi kengayadi va ma'naviy qadriyatlari shakllanadi. Yoshlar jamiyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, mamlakatning kelajagi ularning bilim va salohiyatiga bog'liqdir. Shu bois yoshlarning har tomonlama rivojlanishi davlat va jamiyat oldidagi muhim vazifalardan biri sanaladi.

Yetuklik davri insonning eng samarali va mas'uliyatli bosqichi hisoblanadi. Bu davrda inson o'zining bilim, tajriba va salohiyatidan jamiyat manfaatlari yo'lida foydalanadi. Oilaviy hayot, mehnat faoliyati va ijtimoiy munosabatlar aynan shu davrda yanada mustahkamlanadi. Yetuk inson jamiyatda ma'lum mavqega ega bo'lib, yosh avlod tarbiyasida ham muhim rol o'ynaydi. Shu sababli bu bosqich inson hayotining eng mazmunli davrlaridan biri sifatida qaraladi.

Qarilik davri esa inson hayotining tabiiy bosqichi bo'lib, unda organizm faoliyati asta-sekin susayadi. Biroq bu davr ham inson hayotida katta ahamiyatga ega. Keksalar jamiyatning ma'naviy tayanchi, hayotiy tajriba va donolik manbai hisoblanadi. Ularning bilim va tajribasi yosh avlodni tarbiyalashda muhim o'rin tutadi. Shu sababli qarilik davriga hurmat bilan munosabatda bo'lish, keksalarni e'zozlash milliy qadriyatlarimizning muhim qismi sanaladi.

Rivojlanish davrlarini o'rganish pedagogik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Chunki ta'lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etish uchun har bir yosh davrining psixologik va fiziologik xususiyatlarini bilish zarur. Pedagog yoshlarning yoshiga mos metod va usullarni qo'llashi orqali ta'lim samaradorligini oshiradi. Har bir yosh davri uchun alohida pedagogik yondashuv talab etiladi. Bu esa yosh avlodni har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalashga xizmat qiladi.

Psixologiya fanida rivojlanish davrlarini o'rganish inson ruhiyati va xulq-atvoridagi o'zgarishlarni tushunishga yordam beradi. Insonning hissiyoti, tafakkuri, xotirasi va xarakteri yosh o'tishi bilan o'zgarib boradi. Shu sababli yosh psixologiyasi insonning har bir davrdagi ruhiy holatini chuqur tahlil qiladi. Bu bilimlar pedagoglar, ota-onalar va mutaxassislar uchun muhim amaliy ahamiyatga ega.

Bugungi kunda inson rivojlanishi masalasi global miqyosda ham dolzarb mavzulardan biri bo'lib qolmoqda. Zamonaviy texnologiyalar, axborot oqimining kuchayishi va turmush tarzining o'zgarishi yoshlarning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli yosh avlodni sog'lom, bilimli va ma'naviy barkamol qilib tarbiyalash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ta'lim tizimini takomillashtirish, yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish va ularning iqtidorini qo'llab-quvvatlash rivojlanish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, rivojlanishning davrlari inson hayotining ajralmas qismi bo‘lib, har bir bosqich shaxsning shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Insonning biologik, psixologik va ijtimoiy rivojlanishini chuqur o‘rganish orqali ta‘lim va tarbiya jarayonini yanada samarali tashkil etish mumkin. Har bir yosh davrining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish esa barkamol avlodni voyaga yetkazishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

ASOSIY QISM

Rivojlanish tushunchasi va uning mohiyati

Rivojlanish — bu inson organizmi hamda shaxsida yuz beradigan jismoniy, psixologik, aqliy va ijtimoiy o‘zgarishlar jarayonidir. Ushbu jarayon inson tug‘ilgan paytdan boshlab umrining oxirigacha davom etadi. Rivojlanish natijasida insonning organizmi o‘sadi, tafakkuri kengayadi, bilim va tajribasi ortadi, xarakter va dunyoqarashi shakllanadi. Inson rivojlanishi murakkab va uzluksiz jarayon bo‘lib, u biologik hamda ijtimoiy omillarning o‘zaro ta‘siri asosida amalga oshadi.

Rivojlanish jarayoni o‘z ichiga o‘shish, shakllanish va takomillashishni qamrab oladi. O‘shish organizm hajmining ortishi bilan bog‘liq bo‘lsa, shakllanish insonning ruhiy va ijtimoiy sifatlarining tarkib topishini anglatadi. Takomillashish esa insonning bilim, ko‘nikma va malakalarining rivojlanishi bilan ifodalanadi. Shu sababli rivojlanish nafaqat biologik, balki psixologik va pedagogik jarayon sifatida ham o‘rganiladi.

Inson rivojlanishiga irsiyat, muhit va tarbiya kuchli ta‘sir ko‘rsatadi. Irsiyat orqali ota-onadan ayrim biologik xususiyatlar avlodga o‘tadi. Muhit insonning yashash sharoiti, jamiyat va atrofdagilar bilan bog‘liq bo‘lsa, tarbiya shaxsning ma‘naviy va axloqiy shakllanishiga xizmat qiladi. Ushbu omillarning uyg‘unligi insonning har tomonlama rivojlanishiga yordam beradi.

Go‘daklik davri va uning xususiyatlari

Go‘daklik davri inson hayotining dastlabki bosqichi hisoblanadi. Bu davrda bolaning organizmi tez rivojlanadi va tashqi muhitga moslashish jarayoni boshlanadi. Bola asta-sekin atrofdagi tovushlarni anglaydi, ota-onasini taniydi va oddiy harakatlarni bajarishni o‘rganadi. Aynan shu davrda sezgi organlari faol rivojlanadi.

Go‘daklik davrida bolaning psixik rivojlanishi ham muhim ahamiyatga ega. Bola asta-sekin nutqni tushuna boshlaydi, hissiy reaksiyalar bildiradi va atrofdagilar bilan muloqot qilishga intiladi. Oiladagi mehr-muhabbat va e‘tibor bolaning sog‘lom rivojlanishida katta rol o‘ynaydi. Shu sababli ota-onalarning bolaning tarbiyasiga mas‘uliyat bilan yondashishi muhim hisoblanadi.

Bu davrda bolaning jismoniy sog‘lig‘ini saqlash, to‘g‘ri ovqatlantirish va gigiyena qoidalariga rioya qilish zarur. Chunki organizmning keyingi rivojlanishi aynan dastlabki yosh davrlariga bog‘liq bo‘ladi. Go‘daklik davrida bolaning asab tizimi faol shakllanadi va bu keyingi aqliy rivojlanish uchun asos yaratadi.

Bolalik davrining o‘ziga xos jihatlari

Bolalik davri inson hayotidagi eng muhim bosqichlardan biridir. Ushbu davrda bolaning jismoniy o‘shishi bilan bir qatorda tafakkuri, nutqi va qiziqishlari ham rivojlanadi. Bola o‘yin orqali atrof-muhitni anglay boshlaydi va yangi bilimlarni egallaydi.

Bolalik davrida ta‘lim va tarbiya alohida ahamiyat kasb etadi. Bola oilada dastlabki axloqiy tushunchalarni o‘rganadi. Maktabgacha ta‘lim muassasalari va maktab esa bolaning bilim olishida muhim rol o‘ynaydi. Shu davrda bolaning qobiliyatlari aniqlanadi va rivojlantiriladi.

Bolalarda kuzatuvchanlik, tasavvur va xotira faol rivojlanadi. Ular kattalarga taqlid qilish orqali turli ko'nikmalarni egallaydilar. Shu sababli bolalar bilan ishlashda sabr-toqat, mehr va to'g'ri pedagogik yondashuv talab etiladi. Sog'lom muhitda tarbiyalangan bola kelajakda barkamol shaxs bo'lib voyaga yetadi.

O'smirlik davri va uning murakkab jihatlari

O'smirlik davri inson rivojlanishidagi eng murakkab bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda organizmda fiziologik o'zgarishlar yuz beradi, bo'y o'sadi va jinsiy yetilish jarayoni boshlanadi. Shu bilan birga, o'smirning psixologik holatida ham sezilarli o'zgarishlar kuzatiladi.

O'smirlar mustaqil fikrlashga intiladilar va o'z shaxsiyatini namoyon qilishga harakat qiladilar. Ularning qiziqishlari kengayadi, dunyoqarashi shakllanadi va jamiyatdagi o'rnini anglash ehtiyoji paydo bo'ladi. Ayrim hollarda hissiyotlarning tez o'zgarishi, jahldorlik yoki tortinchoqlik kabi holatlar kuzatilishi mumkin.

Bu davrda ota-onalar va pedagoglarning o'rni juda muhimdir. O'smirlarni qo'llab-quvvatlash, ularga to'g'ri yo'l ko'rsatish va psixologik yordam berish zarur. Sport, kitobxonlik va foydali mashg'ulotlarga jalb etish o'smirlarning sog'lom rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Yoshlik davrining ahamiyati

Yoshlik davri insonning hayotdagi maqsadlari shakllanadigan bosqich hisoblanadi. Bu davrda yoshlar mustaqil hayotga tayyorlanadi, kasb tanlaydi va jamiyatda o'z o'rnini topishga harakat qiladi. Ularning bilim olishga bo'lgan qiziqishi ortadi va kelajak rejaları shakllanadi.

Yoshlik davrida insonning ma'naviy dunyosi ham rivojlanadi. Yoshlar vatanparvarlik, insonparvarlik va milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalanadi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar va axborot vositalari yoshlarning dunyoqarashiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Bu davrda to'g'ri ta'lim va tarbiya yoshlarning kelajagini belgilaydi. Yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish, ularning iqtidorini rivojlantirish va jamiyat hayotiga faol jalb etish muhim vazifalardan biridir. Chunki yoshlar davlat va jamiyat taraqqiyotining asosiy kuchi hisoblanadi.

Yetuklik davri va ijtimoiy faoliyat

Yetuklik davri inson hayotining eng mas'uliyatli bosqichidir. Bu davrda inson mehnat faoliyatida faol qatnashadi, oilaviy hayot quradi va jamiyatda ma'lum mavqega ega bo'ladi. Yetuk inson o'z tajribasi va bilimidan samarali foydalanadi.

Ushbu davrda insonning mas'uliyat hissi kuchayadi. U oilasi, farzandlari va jamiyat oldidagi vazifalarini bajarishga intiladi. Shu sababli yetuklik davri insonning ma'naviy va ijtimoiy kamolot bosqichi hisoblanadi.

Yetuk insonlar yosh avlodga namuna bo'lib xizmat qiladilar. Ularning tajribasi va hayotiy qarashlari yoshlarning tarbiyasida muhim rol o'ynaydi. Shu sababli jamiyat taraqqiyotida yetuk avlodning o'rni katta ahamiyatga ega.

Qarilik davri va uning o'ziga xosligi

Qarilik inson hayotining tabiiy bosqichi hisoblanadi. Bu davrda organizm faoliyati asta-sekin susayadi, jismoniy imkoniyatlar kamayadi. Biroq qarilik davri insonning hayotiy tajribasi va donoligi bilan ajralib turadi.

Keksalar oilada va jamiyatda hurmatga sazovor insonlar hisoblanadi. Ular yosh avlodga hayotiy tajriba, milliy qadriyat va ma'naviy merosni yetkazib beradilar. Shu sababli keksalarni qadrlash va ularga g'amxo'rlik qilish insoniylik belgisi sanaladi.

Qarilik davrida insonning ruhiy holatiga alohida e'tibor qaratish zarur. Yaqinlarning mehribonligi va e'tibori keksalarning hayotdan mamnun bo'lishiga yordam beradi. Shu bilan

birga, sog'lom turmush tarziga rioya qilish qarilik davrining faol va mazmunli o'tishini ta'minlaydi.

Rivojlanishda ta'lim va tarbiyaning roli

Ta'lim va tarbiya inson rivojlanishining eng muhim omillaridan biridir. Insonning bilim darajasi, dunyoqarashi va axloqiy sifatlari aynan ta'lim va tarbiya jarayonida shakllanadi. Shu sababli pedagogik faoliyat inson rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim insonning aqliy rivojlanishiga xizmat qiladi. Tarbiya esa uning ma'naviy va axloqiy kamolotini ta'minlaydi. Ushbu ikki jarayon bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, barkamol avlodni voyaga yetkazishda muhim o'rin tutadi.

Bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimi yoshlarni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan. Innovatsion texnologiyalar, interfaol metodlar va zamonaviy pedagogik yondashuvlar ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu sababli ta'lim tizimini rivojlantirish jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

XULOSA

Rivojlanishning davrlari inson hayotining uzluksiz va murakkab jarayoni hisoblanadi. Har bir yosh bosqichi insonning jismoniy, psixologik va ijtimoiy shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Go'daklik davridan boshlab qarilik davrigacha bo'lgan barcha bosqichlarda inson organizmi, tafakkuri va dunyoqarashi o'zgarib, takomillashib boradi. Shu sababli rivojlanish davrlarini ilmiy jihatdan o'rganish pedagogika, psixologiya va biologiya fanlari uchun muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Mavzuni o'rganish davomida inson rivojlanishiga irsiyat, muhit va tarbiya kuchli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Ayniqsa, ta'lim va tarbiya jarayoni shaxsning ma'naviy kamolotida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Sifatli ta'lim va sog'lom muhit insonning barkamol shaxs bo'lib shakllanishiga yordam beradi. Shu bilan birga, oiladagi muhit, jamiyatdagi munosabatlar va pedagogik yondashuv insonning rivojlanish darajasini belgilaydi.

Bolalik va o'smirlik davrlari inson hayotining eng muhim bosqichlari ekanligi kuzatildi. Chunki aynan shu davrda insonning xarakteri, dunyoqarashi, qiziqishlari va axloqiy sifatlari shakllanadi. Yoshlik davri esa insonning mustaqil hayotga tayyorlanishi, kasb tanlashi va jamiyatda o'z o'rnini topishi bilan ahamiyatlidir. Yetuklik davrida inson o'z bilim va tajribasini jamiyat manfaatlarini yo'lida qo'llaydi, qarilik davrida esa hayotiy tajriba va donolik namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda yosh avlodni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalash davlat va jamiyat oldidagi muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim tizimi, innovatsion texnologiyalar va samarali pedagogik metodlar yoshlarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli har bir yosh davrining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish orqali ta'lim va tarbiya jarayonini yanada samarali tashkil etish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, rivojlanishning davrlari inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, har bir bosqich shaxsning shakllanishida muhim o'rin tutadi. Insonning biologik, psixologik va ijtimoiy rivojlanishini chuqur o'rganish barkamol avlodni voyaga yetkazishda muhim ahamiyatga ega. Har bir yosh davriga mos yondashuv va to'g'ri tarbiya esa jamiyat taraqqiyoti hamda kelajak avlodning kamoloti uchun mustahkam asos yaratadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Umumiy psixologiya – Toshkent, O'qituvchi nashriyoti.

2. Yosh davrlari psixologiyasi – Toshkent, Fan va texnologiya nashriyoti.
3. Pedagogika – Toshkent, O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi nashri.
4. Bolalar psixologiyasi – Toshkent, Yangi asr avlodi nashriyoti.
5. Rivojlanish psixologiyasi – Toshkent, Tafakkur nashriyoti.
6. Pedagogik mahorat – Toshkent, Sharq nashriyoti.
7. Biologiya – Toshkent, O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
8. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi rasmiy materiallari.
9. Ziyonet ta’lim portali
10. O‘zbekiston Milliy kutubxonasi